

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АТАМАНОВА Н. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії
та історії держави і права
(Міжнародний гуманітарний університет)

УДК 340.15(430) «1221/25»

**ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ «САКСОНСЬКОГО ЗЕРЦАЛА» –
КОДЕКСУ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПРАВА НІМЕЧЧИНИ**

У статті розкрито теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає в поглибленні історико-правових знань про укладення «Саксонського зерцала». На основі системного аналізу правової природи та генези збірника розкрито вплив суспільно-політичних і правових умов на його формування, а також встановлено роль «Саксонського зерцала» у становленні правового явища з узагальненою назвою «німецьке право», вивчено значення для становлення права держав Центральної та Східної Європи.

Ключові слова: «Саксонське зерцало», імператорське право, магдебурзьке право.

В статье раскрыто теоретическое обобщение и новое решение научного задания, которое заключается в углублении историко-правовых знаний о заключении «Саксонского зерцала». На основе системного анализа правовой природы и генезиса сборника раскрыто влияние общественно-политических и правовых условий на его формирование, а также установлена роль «Саксонского зерцала» в становлении правового явления с обобщенным названием «немецкое право», изучено значение для становления права государств Центральной и Восточной Европы.

Ключевые слова: «Саксонское зерцало», императорское право, магдебургское право.

Theoretical generalization and new decision of scientific task that consists in deepening of knowledge about the conclusion of „Saxon mirror” are exposed in the article. On the basis of analysis of the systems of legal nature and genesis of collection influence of social and political and legal terms is exposed on his forming, and also the role of „Saxon mirror” is set in becoming of the legal phenomenon with the generalized name „the German right”, a value is studied for becoming of right for the states of Central and East Europa.

Key words: „Saxon mirror”, emperor’s right, mahdebyrh right.

Вступ. Із середини XI ст. до появи «Саксонського зерцала» в Німеччині широко розвивалося матеріальне та духовне життя феодального суспільства, творилися його основні інститути й ідеї. При цьому з першої половини X ст. Саксонське королівство – область, де було укладене «Саксонське зерцало», – закріплювало свою економічну й

політичну владу внаслідок колонізації східних слов'янських територій. З XII ст. почала утверджуватися думка: вільні люди, котрі проживають на певній, визначеній території, мають підкорятися спільному праву, сформованому на праві народження, опрацьовувати та брати до уваги особливості інших правових поглядів. Запис феодального права розпочався з ініціативи церкви, а відтак і світської влади. Королі й князі стали доручати укладання правових збірників освіченим та фаховим особам, знавцям права. До них належав і укладач «Саксонського зерцала».

Постановка завдання. Ціль роботи – розглянути основні витoki створення та укладання важливого джерела середньовічного права Німеччини – «Саксонського зерцала», простежити, який вплив вказаний акт мав на розвиток інших правових систем, у тому числі й в Україні. Найвагоміше «Саксонське зерцало» вплинуло на право та практику держав Центральної та Східної Європи, зокрема на українських землях, де разом із магдебурзьким правом діяло до XVIII ст. Німецькими науковцями взагалі прийнято вживати термін «саксонсько-магдебурзьке право». Дослідженням цієї проблематики займалися Г. Аксененко, В. Кикоть [1], Г. Дж. Берман [2], М. Кобилецький [3], Б. Усенко, Є. В. Ромінський [6], Н. Білоус, І. Бойко, К. Г. Гомеєр, Т. Гошко, Л. Дембо, Ф. Ефель, М. Кобилецький, К. Крошель, В. Кульчицький, Р. Лібервірз, Г. Люк, В. Семків, Р. Шмідт-Віганд, Г. Шубарт-Фікентшер, А. Ткач, Б. Тищик, А. Яковлів та ін. Тому мета дослідження полягає в поглибленні історико-правових знань про укладення «Саксонського зерцала», вплив цього збірника на розвиток джерел права держав Центральної та Східної Європи в період з XIII по XVIII ст.

Результати досліджень. Вагомого значення набувають дослідження проблем середньовічного права. Значну увагу дослідника середньовічного права привертають германські правові збірники, насамперед «Саксонське зерцало» – найстарший правовий збірник Німеччини, укладений суддею (шеффеном) Ейке фон Репковим в 1220-1235 рр. «Саксонське зерцало» відображало специфічні форми феодальної земельної власності, структуру феодального суспільства, місцеві особливості адміністративного управління, судового процесу та ін., воно стало зразком для укладення правових збірників не лише в Німеччині, але й в інших країнах Європи. Завдяки побудові на судовій практиці земських судів Саксонії це видання дає уявлення про систему права, яка склалася у XIII ст., воно є важливим джерелом для дослідження середньовічної історії права та суспільних відносин.

В епоху раннього середньовіччя в Європі відбувається становлення писемної традиції, починають складатися правила писемної мови, з'являються деякі нові (на відміну від епосу) жанри: миннезанг, шпрух і власне правові тексти – зеркала. Ще рано говорити про чіткий розподіл лексики залежно від стилю або від жанру, оскільки поняття, терміносистеми і традиція написання правових текстів тільки починає складатися. Термін «зерцало», нім. «Spiegel», позначав у середньовіччі «твір морально-релігійного, юридичного чи сатиричного характеру, найчастіше написаний прозою. Першими німецькими Зерцалами були збірники звичайного [феодального] права» [7, с. 121].

Місто Магдебург як столиця Священної Римської імперії загалом пов'язане із «Саксонським зерцалом» та його автором Етке фон Репповим, який написав цей збірник звичаєвого права між 1220 та 1235 рр. у місцевості поблизу східного передгір'я Гарцу. Вочевидь, у магдебурзькій школі Етке здобув духовну освіту, адже тут францисканці проводили свої лекції з основ наук. Зокрема, в самому збірнику звичаєвого права навіть відтворена промова архієпископа Магдебурга. Також підтвердженням того, що автор справді перебував у Магдебурзі, є документальне свідчення 1233 р. про його перебування в Зальбке (частина сьогоденного Магдебурга). Причина, завдяки якій «Саксонське зерцало» змогло поширити свій вплив далеко за межі округу Ельба-Сааль, відома вже давно. А саме, з деякого часу стало зрозуміло, що зберегти єдність можна лише за умови широкого застосування «Саксонського зерцала» як кодексу приватного права, яке було б

покладено в основу міського права і було б визнане значною кількістю місцевих князів та сюзеренів. Однозначних доказів про те, що Етке фон Реппов народився в селі Реппіхау, немає, проте простежено постійний зв'язок Етке із цим селом, власне, воно стало місцем написання «Саксонського зеркала» [6, с. 406].

Так, у 1156 р. вперше з'являються згадки про «Ейко та Арнольда де Ріпехове», що є свідками на суді, який проводив маркграф Альбрехт Ведмідь у Вюрбцігу. У джерелі 1159 р. родина фон Реппових згадана як васал архієпископа Магдебурга. Наявні свідчення з 1227 р., що в самому Магдебургу родині Реппових належав будинок. Також дід та батько Етке підтримували тісні зв'язки із бургграфами Гібіхенштайна: існує думка що їх пов'язували родинні стосунки. Відомо всього сім письмових згадок про життя самого Етке фон Реппова. У шести з них він фігурує як свідок і в останній, сьомій, «Саксонському зерцалі», вказує себе як Ейке фон Репхове. Оскільки більше даних про Етке немає, можна окреслити дати його життя та смерті між 1180 та 1235 рр. [5, с. 122].

Слід звернути увагу, що в 1209 р. у місті Меттіне Ейко де Ріпехове згаданий уперше як свідок продажу бургграфами Йоханом та Вальтером Гібіхенштайн замку Шперен єпископу Наумбурга. На цю дату можемо спертися задля визначення можливого року народження Етке. Виконувати функції свідка фон Реппов міг лише як повнолітній. Питання, коли саме ставали повнолітніми і водночас юридично дієздатними, охоплює певні невисвітлені проблеми, оскільки цей факт не був уніфікований у середньовічних правових системах. Доцільно взяти за основу досить високу межу повноліття римського права – 25 років. Варто також врахувати, що молода особа не відразу по досягненню повноліття могла бути задіяна в таких важливих князівських правових гешефтах, отже додаємо ще кілька років накопичення досвіду. Це все дає підстави датувати народження Етке приблизно 1180 р.

Друга згадка про Етке фон Реппова датована 1215 р. У ній зафіксований Гекко де Репехове, який разом із графом Гоєром фон Фалькенштайном у містечку Ліппені засвідчує правову угоду між радою чоловічого монастиря Косвіг та графом Гайнріхом фон Ашерслебен, котрий пізніше став князем Ангальту. Гейко фон Рерхове 1 травня 1218 року в містечку Грімма зазначений як свідок макрграфа Дітріха фон Майсена (1162 – 1221) під час передання ним товарів монастирю Альтцелла.

Айко фон Репехове згадується разом із графом Гоєром фон Фалькенштайном як свідок у правовому документі 1219 р., що фіксує залагодження конфлікту ангальтського князя Генріха I (1175–1252) з монастирем св. Сімона та Юди в Госларі. Місце в цьому документі, не зазначене в містечку Делітцші [4, с.109]. Цього разу він з'являється свідком при підтвердженні факту передачі ландграфом Людвіга IV з Тюрінгії (1217–1227) допомоги товарами монастирю Альтцелла. Востаннє Ейко де Репхове згадується 1233 р. у м. Зальбке (сьогодні частина міста Магдебург), коли він засвідчував продаж товарів між маркграфами Йоганом I (приблизно 1213–1266 рр.) та Оттоном III (приблизно 1215–1267 рр.) з Бранденбурга та монастирем Берге (знаходився біля Магдебурга). Точні біографічні дані укладача обмежуються ім'ям, яке він сам подає у «Саксонському зерцалі» – Айке ван Реппове, та шістьма документами.

Німецькі науковці ведуть подальші спроби детальніше охарактеризувати особистості Етке фон Реппова. До уваги беруть політичні та культурні умови, в яких жив і творив укладач «Саксонського зеркала». Аналізуючи правові документи, в яких свідок фігурує Етке фон Реппов, можемо зробити висновок, що його ім'я тісно пов'язане з графом Гоєром фон Фалькенштайном, зокрема, їхні імена згадуються разом у двох документах із шести. Етке та Гоєр фігурують свідками у документах 1215 та 1219 рр. У 1215 р. обидва виступають свідками важливих правових актів графа Генріха фон Ашарслебена (Асканії, з 1215 р. ангальтський князь). У цих двох документах помітним є те, що в першому (1215 р.) Етке згадується серед дворян, а в другому (1219 р.) – серед міністеріалів. Враховуючи інші чотири документи, робимо висновок, що після 1215 р. Етке фон Реппов

міг прийняти стан міністеріала. Ймовірно, він пішов на службу до князя Ангальту. Спірним залишається питання, чи були між Етке та Гоєром ленні відносини, про що можна прочитати в передмові до «Саксонського зеркала» [3, с. 59].

«Саксонське зеркало» дає зрозуміти, що Етке фон Реппов мав, видається, ґрунтовну загальну теологічну освіту. Він досить добре знав Біблію, отців церкви і правила канонічного права. Освіту Етке здобув при монастирі у східному Гарцфорланді, також у школах при монастирі Гальберштадта і Магдебурга. У школі при монастирі Гальберштадта працював відомий викладач церковного права Йоганнес Тевтонікус. Тевтонікус повернувся в 1212 р. до Гальберштадта і після здобуття академічної освіти та викладацької практики в Болоньї, у 1220 р., взяв на себе керівництво школою при гальберштадському монастирі.

Отже, питання походження та соціального становища Етке фон Реппова – спірне, хоча вважають, що він був вільно народженим дворянином, який згодом служив як міністеріал для свого ленного пана, графа Гоєра фон Фалькенштайна; є й відомості, що він був судовим засідателем. У ленному праві «Саксонського зеркала», в так званому «Становому порядку», вільні дворяни та службовці (міністеріали) знаходилися на одному васальському рівні. У деяких документах Етке фон Реппова називають «вільним, благородним дворянином», а в інших – службовцем. Можливо, саме ця обставина призвела до неясності щодо його суспільного становища. Тим не менше, з декількох зауважень Етке в «Саксонському зеркалі» можна зробити висновок, що виступав низькій ролі міністеріала в придворному порядку раннього XIII ст. та ставився до неї з антипатією й засудженням, цим підтверджується теза, що фон Реппов був вільним і знав латинську.

Поряд із написанням «Саксонського зеркала», Етке фон Реппову приписують також авторство «Саксонської світової хроніки», проте це питання ще є недостатньо дослідженим. Перший рукопис «Саксонського зеркала» виник, мабуть, між 1220 та 1235 рр., причому сам фон Реппов неодноразово переробляв його, згодом були також впроваджені додатки іншими правознавцями. Керуючись цим, можна визначити, що остаточна версія книги датована 1270 роком. Спершу правова книга фон Реппова була складена літературною латинською мовою, і лише на вимогу графа Гоєра фон Фалькенштайна він переклав свою кодифікацію німецькою мовою. Німецькомовне першоджерело, на жаль, не збереглося, проте так званий Кюдлінберзький рукопис, котрий походить теж з XIII ст., найбільше йому відповідає. Перше посилання на «Саксонське зеркало» можна віднайти в судових матеріалах 1235 р., останнє офіційне використання є у вироді імперського суду м. Ляйпціг 1932 р. [2, с. 154].

«Саксонське зеркало» поширилось далеко за межами Саксонії, особливо в Нідерландах, також і в східних землях: разом з німецькими переселенцями подорожувала й саксонська правова книга, вона швидко стала основоположним джерелом для інших правових збірників у районах Магдебурга, Бреслава та Кракова. Найстарший збережений рукопис «Саксонського зеркала» (перед 1300 р.) походить із Квідлінбурзької бібліотеки і зберігається нині в університетській бібліотеці м. Галле. Особливу цінність та виключний інтерес для нас становлять наявні ілюстровані рукописи. До них належать чотири рукописи: з Гейдельберга, Ольденбурга, Дрездена та Вольфенбютеля. Вони називаються згідно з їх нинішнім місцезнаходженням [3, с. 60].

«Саксонське зеркало» охоплює, передусім, сільське звичаєве право (земське право), яке в численній кількості правових норм визначає взаємини та співжиття князів, дворян, вільних селян, які зобов'язані платити податок, та залежних селян. Територіально це звичаєве право діяло на землях проживання давніх саксонських племен. Але свідчення про правовий статус Папи Римського, імператора, короля і князів, згадані в ленному праві „*Lehnrecht*” [1], яке є другою важливою частиною «Саксонського зеркала», чітко вказує на те, що правові уявлення і знання права, якими володів Етке фон Реппов, виходили далеко за межі винятково саксонського звичаєвого права: «*alle lude*,

luden algemene, iewelk, gut man, de lude gemene» [7, с. 113]. Потреба автора записати тогочасні правові погляди та правові норми є очевидним свідченням його високої правової свідомості.

Загалом немає жодних достовірних даних щодо історії джерельної бази «Саксонського зеркала». Хоча зовсім не важко помітити, що принаймні деякі правові норми «Саксонського зеркала» впорядковані на основі римського чи канонічного права або ж, відповідно, за імператорським або середньовічним імперським правом. Походження ж більшості правових інститутів та правових норм «Саксонського зеркала» є не таким очевидним, а подекуди й зовсім невідомим, що, з огляду на умови, в яких вони були створені, не є дивним. Відповідь на питання, чи знав Етке фон Реппов відповідні правові норми римського, канонічного або імперського (позитивного) права, а якщо знав, то звідки, не має істотного значення для нижченаведених роздумів та спостережень, які зосереджуються винятково на внутрішній відповідності та схожості цих норм з нормами «Саксонського зеркала» [3, с. 61]

«Саксонське зеркало» регулювало правові відносини з конституційного права, судоустрою, ленного права, кримінального права та кримінального процесу, сімейного та спадкового, селянського та сусідського прав. Зasadнича структура «Саксонського зеркала» така: воно складалося з трьох частин: передмови, земського (з німецької мови XIII ст.) та ленного права (з середньовічної латини) [1, с. 106]. У передмові йдеться про право як божий порядок: «Веління Бога – це право». Земське право включало в себе три книги: перша містила 71 статтю, друга – 72, а третя – 91. Земське право – це право для всіх вільних людей, у тому числі й вільних селян. Воно регулювало відносини щодо земельної ділянки, спадкові відносини, шлюб, сусідські відносини та розподіл вантажів. Воно охоплювало також кримінальне право та судоустрій. У сучасній правовій системі воно охоплювало б кримінальне та цивільне право й сімейно-спадкове. Ленне право складалося з 78 статей. Воно не містило підрозділів. Ленне право регулювало відносини між дворянами та станами. Його можна порівняти із сьогодишнім конституційним правом. У цей історичний період у Німеччині виникає міське право; воно гарантувало громадянам особисту свободу, право на власність, честь, недоторканність життя, а також вільну економічну діяльність. Це створювало в суспільстві, де війна та ворожнеча були щоденними проявами, в межах міських стін мирну атмосферу.

На теренах сьогодення «Саксонське зеркало» більше не є чинним правом, проте протягом століть воно створило німецьку і європейську історію в теорії та практиці. Його автор, Етке фон Реппов, зробив вагомий внесок у розвиток європейської юридичної науки й заслуговує найвищої похвали.

Висновки. Сучасні дослідження свідчать, що «Саксонське зеркало» вже на час свого написання вважали різновидом імперського права. Намагання пов'язати його появу з імператорами Костянтином і Карлом посприяло надалі залученню до нього норм універсального (вченого) права, законодавцями якого були або імператор, або Папа Римський. У цьому процесі тлумачення «Саксонського зеркала» особливу роль відіграв Магдебург. Зокрема, в магдебурзьких книгах міського права вже було розуміння того, що «Саксонське зеркало» належить до імперського права. Йшлося не лише і не стільки про просте позначення цього «зеркала» як імперського права, а, швидше, про те, що окремі його положення і норми засвідчують часткову схожість і відповідність нормам і положенням імперського (римського) або церковного (канонічного) права. До цього треба додати також ще й безпосередню наявність у тексті «Саксонського зеркала» тогочасного імперського права пізнього Середньовіччя. Варто переглянути глибоко вкорінену в літературі постановку питання, яка пов'язана з історією поширення та впливу «Саксонського зеркала» і вирішальним впливом на цей процес Етке фон Реппова. Безперечним фактом є те, що «Саксонське зеркало» разом із магдебурзьким міським правом було значною мірою запозичене країнами Центральної і Східної Європи. Але навряд чи був би мож-

ливим такий великий його успіх у просторовому і часовому вимірі без того значного досягнення, яке здійснив Йоганн фон Бух у вигляді написання «глос», в яких він науково і професійно поєднав універсальне (вчене) і звичаєве право. Цей успіх «Саксонського зеркала» не може затьмарити навіть його значне скорочення, яке мало місце в ельбост-фальському звичаєвому праві. У перспективі варто замислитися над можливістю кваліфікувати «Саксонське зеркало» як збірник «приватного» права.

Список використаних джерел:

1. Аксененок Г.А. «Саксонское зеркало» и его автор в свете новых исследований / Г.А. Аксененок, В.А. Кикоть // Саксонское зеркало. Памятник. Комментарии. Исследования. – М. : Наука, 1985. – 210 с.
2. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман. – М. : Изд-во МГУ: ИНФРА-М – НОРМА, 1998. – 624 с.
3. Кобилецький М. Латиномовні праці європейських дослідників XVI–XVII із проблем Магдебурзького права / М. Кобилецький // Вісник Львівського університету. – Серія юридична. – Львів, 2011. – Випуск 53. – С. 56–63.
4. Сборник документов по всеобщей истории государства и права / Сост. К.Е.Ливанцева. – Л., 1987. – 483 с.
5. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) / Б.Й. Тищик. – Львів : Світ, 2006. – 318 с.
6. Усенко І.Б. Саксонське зеркало / І.Б. Усенко, Є.В. Ромінський // Юридична енциклопедія : в 6-ти т. – Т. 5 (П – С). – К., 2003. – С. 406.
7. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / под ред. З.М. Черниловского. – М. : Наука, 1984. – 584 с.

БУЛГАКОВ А. О.,

аспірант кафедри історії держави
та права України і зарубіжних країн
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.15(477):349.41(094.4)

НА ШЛЯХУ ДО ЗЕМЕЛЬНОГО КОДЕКСУ УРСР ВІД 29.11.1922 Р.

На початку 20-х років XX століття, після I Світової та громадянської війн, у часи постійних міжусобиць, економічного занепаду та людської бідності новостворена влада почала вирішення найгостріших питань державотворення та систематизації законодавства. Проведений історико-правовий аналіз земельного законодавства, що вплинуло на першу його кодифікацію.

Ключові слова: кодифікація, раціональне використання, охорона земель.

В начале 20-х годов XX века, после Первой мировой и гражданской войн, во времена постоянных междоусобиц, экономического упадка и людской бедности новая власть начала решения острых вопросов государства и систематизации законодательства. Проведен историко-правовой анализ земельного законодательства к его первой кодификации.

Ключевые слова: кодификация, рациональное использование, охрана земель.

